

ธรรมชาติของมนุษย์และการพัฒนาศักยภาพในแบบพุทธปรัชญาเถรวาท

Human Nature and Potential Development in Theravāda Buddhist Philosophy

พระธีรพล ญฐโก (บัวทอง)^{1*}, พระครูศรีปัญญาวิกรม^{2*}, พชริน จินดาปทีป^{3*}
PhraTerapon Nutthiko^{1*}, Phrakru Sripanyavikrom^{2*}, Patcharin Jindapateep^{3*}

นักวิชาการอิสระ^{1*,2*,3*}
Independent Academic^{1*,2*,3*}

Corresponding Author, E-mail: benedit8263@gmail.com

Received: July 23, 2025

Revised: September 8, 2025

Accepted: November 27, 2025

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์ธรรมชาติของมนุษย์และการพัฒนาศักยภาพในแบบพุทธปรัชญาเถรวาท ผลการศึกษาพบว่า มนุษย์เป็นเพียงสัตว์ประเภทหนึ่งในบรรดาสัตว์ทั้งหลาย และจัดเป็นสัตว์ชนิดหนึ่งที่มีวิญญาณหรือจิตครอง แนวคิดเรื่อง “ชีวิต” ในพุทธปรัชญาเถรวาทเชื่อมโยงกับการมี “วิญญาณ” ไม่ใช่เพียงการเติบโตหรือสืบพันธุ์ แต่สิ่งที่เรียกว่าสิ่งมีชีวิตต้องมีวิญญาณเป็นองค์ประกอบคือสิ่งที่สามารถก่อกรรมและรับผลกระทบได้ หน้าที่ของมนุษย์มิใช่เพียงการเรียนรู้เพื่อตนเอง แต่ยังต้องเกื้อกูลเพื่อนมนุษย์ให้เข้าถึงกระบวนการเรียนรู้ เพื่อมองเห็นธรรมชาติและสัจธรรมตามความเป็นจริง เป้าหมายสูงสุดคือการสร้างสังคมที่ตั้งอยู่บนความเข้าใจและสันติภาพด้วยการใช้ศักยภาพทางปัญญาที่มีในตัวมนุษย์แต่ละคน แนวทางพัฒนาเป็นระบบที่มุ่งพัฒนาวิถีชีวิตของมนุษย์ในทุกมิติ ทั้งระดับส่วนตัวและสังคม ไม่ได้จำกัดเพียงสัจชาตญาณเพื่อการอยู่ร่วมกัน “สัตว์สังคม” หรือเพียงการแสวงหาและใช้อำนาจทางการเมือง “สัตว์การเมือง” และมีมิใช่เพียงเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ “สัตว์เศรษฐกิจ” แต่พุทธปรัชญาเห็นว่ามนุษย์คือ “เวไนยสัตว์” ผู้มีศักยภาพพิเศษที่พร้อมจะรับการนำพาอย่างถูกต้องเพื่อพัฒนาไปสู่ความสุขทั้งประโยชน์ส่วนตนและประโยชน์ส่วนรวมและสูงสุดคือความสิ้นทุกข์เป็นแก่นแท้ของการพึ่งตนแบบเถรวาทตรงกับพุทธพจน์ว่า “อตตาหิ อตตโน นาโถ” “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” แต่ตนที่พึ่งต้องฝึก ไม่ใช่ตัวตนถาวรไม่มีใครทำแทนเรา แม้แต่จุดมุ่งหมายสูงสุดในทางพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นคือ “นิพพาน”

คำสำคัญ : 1.ธรรมชาติมนุษย์ 2. การพัฒนาศักยภาพ 3.พุทธปรัชญาเถรวาท

Abstract

This academic article aims to study and analyze human nature and potential development according to Theravāda Buddhist philosophy. It argues that humans are merely one type of animal among many and are categorized as real entities endowed with a spirit or mind, referred to as "living beings" in Buddhism. The concept of "life" is linked to the presence of "consciousness" (or *viññāṇa*), not merely growth or reproduction. What is called a living being must possess consciousness as a component; it is something that can create karma and receive its results. The duty of humanity is not just to learn for oneself, but also to support fellow human beings in accessing the learning process to perceive nature and truth as they truly are. The ultimate goal is to create a society grounded in understanding and peace through the utilization of the intellectual potential inherent in each individual. This developmental approach is a system aimed at improving human lifestyles in all dimensions, both personal and societal. It is not limited to instincts for coexistence (social animals), or merely the pursuit and exercise of political power (political animals), nor solely the pursuit of economic gain (economic animals). Instead, Buddhist philosophy views humans as "veneyyasatta" – beings with a special potential ready to be guided correctly towards happiness, encompassing both personal and collective benefit, and ultimately, the cessation of suffering. This is the essence of self-reliance in Theravāda Buddhism, aligning with the Buddha's saying "attā hi attano nātho" (The self is the master of the self). However, this "self" must be trained; it is not a permanent self, and no one can do it for us, even the ultimate goal in Theravada Buddhist philosophy, "nirvana."

Keywords: *1. Human nature 2. potential development 3. Theravāda Buddhist philosophy*

บทนำ

ธรรมชาติของมนุษย์เป็นประเด็นสำคัญที่ได้รับการถกเถียงและศึกษามายาวนานของนักปรัชญา เนื่องจากเป็นรากฐานของการทำความเข้าใจชีวิต จริยธรรมและความหมายของการดำรงอยู่ หรือแม้แต่ความเข้าใจในเชิงมานุษยวิทยาก็ไม่ได้อธิบายเพียงองค์ประกอบทางกายภาพของมนุษย์เท่านั้น แต่ยังมุ่งศึกษาถึงโครงสร้างจิตใจ ความสัมพันธ์ระหว่างกายกับจิต ตลอดจนศักยภาพในการพัฒนาและบรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิต แนวคิดเหล่านี้สะท้อนในปรัชญาตะวันตกและตะวันออกในหลากหลายรูปแบบ โดยเฉพาะในพุทธปรัชญาซึ่งมีมุมมองที่เป็นเอกลักษณ์ต่อธรรมชาติของมนุษย์ ในปัจจุบันความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมหาศาล ทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของผู้คนทั่วโลก ภายใต้บริบทของโลกาภิวัตน์ที่ขับเคลื่อนด้วยการเปลี่ยนแปลงอย่างเร็วรูปแบบนี้มนุษย์ต้องเผชิญกับความท้าทายที่ไม่เคยมีมาก่อนจำเป็นต้องตระหนักถึงพลวัตของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว (กิติพันธ์ บัวเขียวและคณะ, 2565: 84)

ในคัมภีร์พุทธปรัชญาเถรวาทอธิบายว่า มนุษย์ไม่ใช่เพียงสิ่งมีชีวิตที่ประกอบด้วยร่างกายและจิตใจเท่านั้น แต่ยังเป็นระบบที่แปรปรวนและปราศจากแก่นสารถาวร หลักการสำคัญ เช่น อนัตตา ความไม่มีตัวตนถาวรและปฏิเสธสมุปบาทหรือที่เรียกอีกอย่างว่าหลักอหัตถ์ปัจจุตาที่กล่าวถึง ความสงบแห่งสังขารทั้งปวง ความสลัดอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา วิจารณ์ นิโรธ นิพพาน พระพุทธเจ้าเคยตรัสว่า “ถ้าเราจะพึงแสดงธรรม และผู้อื่นจะไม่เข้าใจซึ่งต่อเรา ข้อนั้นก็จะพึงเป็นความเหน็ดเหนื่อยเปล่าแก่เรา จะพึงเป็นความลำบากเปล่าแก่เรา” (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539. ที. ม, 10: 64: 36) เป็นรากฐานของการอธิบายธรรมชาติของมนุษย์ในเชิงปรัชญา ทำให้เกิดการมองมนุษย์ในฐานะสิ่งมีชีวิตที่สัมพันธ์กับกฎแห่งกรรมและกระบวนการเกิดดับ ไม่ใช่ในฐานะตัวตนถาวรที่คงอยู่ตลอดไป (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2562: 687) การศึกษาทฤษฎีว่าด้วยธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท จึงมีความสำคัญในการทำความเข้าใจรากฐานทางความคิดของพุทธศาสนาและเป็นแนวทางในการอธิบายปัญหาพื้นฐานของชีวิต เช่น ความทุกข์ ความเปลี่ยนแปลงและหนทางแห่งการหลุดพ้น บทความนี้มุ่งวิเคราะห์องค์ประกอบทางกายและจิตตามคำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาท ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ทางธรรมชาติและจริยธรรม เพื่อแสดงให้เห็นว่าพุทธปรัชญาเถรวาทเสนอแนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์อย่างไร

สิ่งมีชีวิตในแบบพุทธปรัชญาเถรวาท

ทฤษฎีความรู้มานุษยวิทยาตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทมองว่ามนุษย์เป็นเพียงสัตว์ประเภทหนึ่งในบรรดาสัตว์ทั้งหลาย และจัดเป็นสิ่งมีชีวิตชนิดหนึ่งที่มีวิญญาณหรือจิตครองเรียกว่า “สิ่งมีชีวิต” โดยในมุมมองนี้พุทธปรัชญาเถรวาทไม่ถือว่าพืชเป็นสิ่งมีชีวิต เพราะแนวคิดเรื่อง “ชีวิต” ในพุทธปรัชญาเถรวาทเชื่อมโยงกับการมี “วิญญาณ” ไม่ใช่เพียงการเติบโตหรือสืบพันธุ์ แต่สิ่งที่เรียกว่าสิ่งมีชีวิตต้องมีวิญญาณเป็นองค์ประกอบ ไม่ใช่เพียงคุณสมบัติทางกายภาพเหมือนพืช (วัชระ งามจิตร์เจริญ, 2556: 335) เมื่อพิจารณาสิ่งมีชีวิตที่มีวิญญาณเป็นองค์ประกอบ และมนุษย์คือสารชนิดหนึ่งก็อาจไม่ใช่เรื่องแปลกนัก หากพิจารณาว่าเนื้อหนังร่างกายของเราประกอบขึ้นจากธาตุและโมเลกุลเช่นเดียวกับวัตถุอื่นๆ ในโลกธรรมชาติ แต่อย่างไรก็ตามก็อาจจะมีคำถามเชิงปรัชญาเกิดขึ้นมาทันทีว่าเหตุใดการจัดระเบียบของสารประเภทเดียวกันเมื่อประกอบเป็นร่างกายมนุษย์จึงก่อให้เกิดพฤติกรรมที่ซับซ้อนและมีความละเอียดอ่อน มีสำนึกและสามารถสะท้อนตนเองได้ ขณะที่สารในรูปของก้อนหินหรือต้นไม้ ไม่แสดงรูปแบบประสบการณ์เช่นนั้น ในเรื่องนี้ก็มีนักปรัชญาสายสสารนิยมจำนวนหนึ่งพยายามอธิบายปรากฏการณ์นี้โดยชี้ว่า ความแตกต่างไม่ได้อยู่ที่สารในความหมายที่ถูกอธิบายโดยหลักการพื้นฐานของการเป็นอะตอมหรืออนุภาค แต่อาจจะเป็นที่รูปแบบการจัดวางระดับเคมี ชีววิทยา และระบบประสาท ซึ่งเอื้อให้เกิดกระบวนการประมวลผลข้อมูลอย่างมีพลวัตจนปรากฏเป็นสิ่งที่เราเรียกว่า “จิต” หรือ “ความคิด” ในมนุษย์ การเกิดขึ้นของสภาวะทางจิตในที่นี้จึงอาจเข้าใจได้ในฐานะคุณสมบัติเชิงเกิดใหม่ของสารที่ซับซ้อนและมีคุณสมบัติพิเศษของอะตอมชนิดพิเศษที่ไม่มีในก้อนหินหรือพืช (สมภาร พรหมทา, 2545: 45) ในทางพุทธเถรวาทเชื่อว่าสิ่งมีชีวิตอย่างเช่นมนุษย์หรือสัตว์นั้นมีวิญญาณชั้นร์ คือมีจิตและเจตนาที่สามารถก่อกรรมได้ ไม่ใช่แค่มีการเจริญเติบโตทางชีวภาพเหมือนพืช เพราะพุทธปรัชญาไม่ถือว่าพืชมีจิตหรือวิญญาณ จึงไม่จัดเป็นสัตว์โลก เจาะลึกสำคัญของการเป็นสิ่งมีชีวิตในทางพุทธปรัชญาเถรวาทอาจจะจำแนกลักษณะพิเศษได้ ดังนี้

1. มีจิต (วิญญาณธาตุ)
2. มีเจตนา (กรรมเกิดจากเจตนา)
3. มีความสามารถรับผลแห่งการกระทำของตน

ดังนั้น สิ่งมีชีวิตในความหมายพุทธปรัชญาเถรวาท คือสิ่งที่สามารถก่อกรรมและรับผลกรรมได้ ด้วยเหตุนี้โลกมนุษย์นั้นจึงมีลักษณะเป็นเหมือนโลกของกฎแห่งกรรม เพราะมนุษย์มีการกระทำที่เกิดจากเจตนา และยังมีความแตกต่างจากสิ่งไม่มีชีวิตวัตถุหรือพืชที่ไม่มีเจตนา ไม่ก่อกรรม แต่เป็นผลของกฎธรรมชาติทางกายภาพ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2562: 299) จะเห็นว่าลักษณะของสิ่งมีชีวิตถูกนิยามจากควมมีจิตและเจตนาที่สามารถทำให้เกิดกรรมและผลกรรม ดังนั้น

การมีเจตนาจึง ทำให้มนุษย์ต่างจากสิ่งไม่มีชีวิตและเป็นพื้นฐานแห่งศักยภาพในการพัฒนาทั้งในมิติบุคคลและสังคม โลกมนุษย์จึงเป็นโลกแห่งกรรมที่ถูกสร้างขึ้นจากการกระทำของมนุษย์นั่นเอง

กล่าวโดยสรุปในมุมมองแบบพุทธปรัชญาเถรวาทมองว่าสิ่งมีชีวิตไม่ใช่เพียงแค่สสารที่มีการเจริญเติบโตหรือสืบพันธุ์ แต่คือสิ่งที่ประกอบด้วยวิญญาณหรือจิต ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิดความสามารถในการใช้ความคิด การรับรู้และการสะท้อนตนเอง พุทธปรัชญาเถรวาทจึงไม่ถือว่าพืชเป็นสิ่งมีชีวิต เพราะพืชไม่มีจิตและเจตนาและไม่สามารถก่อกรรมหรือรับผลกระทบได้ ดังนั้น ความแตกต่างสำคัญระหว่างมนุษย์ สัตว์ และสิ่งไม่มีชีวิต จึงอยู่ที่การมีจิตและเจตนา ซึ่งนำไปสู่การกระทำและการรับผลของการกระทำนั้น โลกมนุษย์จึงถูกมองว่าเป็นโลกแห่งกรรมที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นจากการกระทำที่มีเจตนาของมนุษย์เอง

ศักยภาพการพัฒนาดนแบบพุทธปรัชญาเถรวาท

แนวคิดในทางพุทธปรัชญาเถรวาทมีความเชื่อว่ามนุษย์มีความต้องการพื้นฐาน 4 ด้าน ได้แก่ กายภาพ ชีววิทยา สังคม จิตวิญญาณและปัญญาศาสนา แนวคิดแบบพุทธปรัชญาเถรวาทมีบทบาทสำคัญในมิติหลังที่ว่าด้วยจิตวิญญาณและปัญญา แต่ก็ยังเกี่ยวพันกับมิติทางกายและสังคมผ่านหลักปัจจัย 4 ด้วยการดำเนินชีวิตที่พอเหมาะพอดี เพราะเมื่อมนุษย์เผชิญทุกข์ย่อมต้องการที่พึ่งทางใจและกรอบความหมายในการดำเนินชีวิต อีกทั้งยังใฝ่แสวงหาความเข้าใจโลกตัวตนและความสุขที่แท้จริง ทั้งหมดนี้คือพื้นฐานของการพัฒนาศักยภาพทางจิตในเชิงศาสนาและปรัชญาที่จะช่วยให้ทิศทางการแก้ปัญหาสถานะทางใจบางอย่างที่อาจจะติดค้างอยู่ในใจ (ศรีคำ บัวโรย, 2559: 7) การพัฒนาศักยภาพทางจิตนี้พบในคัมภีร์ปรัชญาอินเดียโบราณจำนวนมากที่มีการอธิบายลักษณะปัจเจกนิยมที่เห็นว่าบุคคลสามารถบรรลุโมกษะได้ด้วยตนเองโดยไม่ต้องรอส่วนรวม และเน้นไปที่การสละโลกและแสวงหาความหลุดพ้นส่วนตัว ตรงกันข้ามกับนักปรัชญาอินเดียร่วมสมัยที่ยืนยันคุณค่าของโลกและสังคม สนับสนุนความเสมอภาค ภราดรภาพ เศรษฐกิจและการเมืองระดับโลก นักปรัชญาอินเดียร่วมสมัยมองว่าการรู้แจ้งคือการอุทิศตนเพื่อยกระดับมนุษยชาติ ไม่ใช่การปลีกวิเวก (อดิศักดิ์ ทองบุญ, 2545: 7) และจำแนกการพัฒนาศักยภาพได้ 2 ลักษณะ คือ

1. แนวคิดแบบอินเดียโบราณ (โมกษะปัจเจก ละโลก)
2. แนวคิดแบบอินเดียร่วมสมัย (มนุษยโลกนิยม รู้แจ้งยกระดับสังคม)

นอกจากนี้สมมติฐานทางตะวันตกในเชิงมานุษยวิทยาว่าด้วยกำเนิดศาสนามีการเสนอเรื่องของความเชื่อทางศาสนาว่า อาจงอกขึ้นจากสัญชาตญาณหวาดกลัวและการพยายามอธิบายหรือการพยายามที่จะควบคุมภัยธรรมชาติของมนุษย์ดึกดำบรรพ์ ผ่านการเฝ้าสังเกตพิจารณาปรากฏการณ์ฟ้าฝน ฟ้าผ่า น้ำท่วม แผ่นดินไหว แล้วตีความว่าอาจจะมีการกระทำหรืออำนาจเหนือมนุษย์บางอย่างอยู่

เบื้องหลัง จึงก่อรูปเป็นความเชื่อและพิธีกรรมเพื่อขอความคุ้มครอง ต่อมานักคิดสมัยใหม่ได้รับแรงบันดาลใจจากงานของ ชาร์ลส์ ดาร์วิน (Charles Robert Darwin) โดยเฉพาะ On the Origin of Species ที่อาจแสดงว่าสิ่งมีชีวิตเปลี่ยนแปลงผ่านกระบวนการวิวัฒนาการตามธรรมชาติไม่ได้ถูกสร้างขึ้นอย่างตายตัว ซึ่งทัศนะเชิงวิวัฒนาการนี้เอง ได้สร้างแรงกระเพื่อมสั่นคลอนความเชื่อทางศาสนาที่มีมาก่อนหน้าหลายระบบที่พยายามอธิบายลักษณะธรรมชาติของโลกและชีวิตว่าเกิดจากการสร้างโดยเทพเจ้า ทำให้เกิดทั้งการปะทะเชิงความคิดและการตีความศาสนาใหม่ในเวลาต่อมา (Darwin, 1988: 1) แต่ในทางพุทธปรัชญาเถรวาทมองว่าความสามารถของมนุษย์ในการรับรู้และเข้าใจความจริงเป็นฐานทางปัญญาที่มีอยู่ในมนุษย์ทุกคนโดยธรรมชาติ ความพิเศษนี้เกิดจากศักยภาพของสมองมนุษย์ ถือเป็นหนึ่งในการก่อสร้างที่ซับซ้อนและมหัศจรรย์ที่สุดเท่าที่จักรวาลที่เรารู้จักปรากฏขึ้นมา แม้ยังไม่มีหลักฐานยืนยันการมีอยู่ของอารยธรรมอื่น แต่มนุษย์บนโลกมีสมองที่เอื้อให้เกิดการเรียนรู้ พัฒนา และบรรลุความจริง ความดีงามและการอยู่ร่วมกันอย่างสันติได้ ดังนั้น หน้าที่ของมนุษย์มิใช่เพียงการเรียนรู้เพื่อตนเอง แต่ยังต้องเกื้อกูลเพื่อนมนุษย์ให้เข้าถึงกระบวนการเรียนรู้ เพื่อมองเห็นธรรมชาติและสัจธรรมตามความเป็นจริง เป้าหมายสูงสุดคือการสร้างสังคมที่ตั้งอยู่บนความเข้าใจและสันติภาพด้วยการใช้ศักยภาพทางปัญญาที่มีในตัวมนุษย์แต่ละคน (ประเวศ วะสี, 2547: 15) ในทางพุทธปรัชญาเถรวาทจำแนกความรู้ไว้เป็นสองระดับ คือ

1. โลเกียปัญญา
2. โลกุตตรปัญญา

โลเกียปัญญาเป็นลักษณะของความรู้สามัญที่มีความเกี่ยวข้องกับโลกสมมติที่ได้มาจากการประสบการณ์ตรงและประสาทสัมผัส การคิดไตร่ตรองและการเรียนรู้ทางสังคม ใช้เพื่อการดำรงชีวิต ความอยู่รอด และการปฏิสัมพันธ์ในโลก ส่วนโลกุตตรปัญญาเป็นลักษณะของความรู้ในระดับสูงที่เข้าถึงความจริงเชิงปรมัตถ์ ความเป็นไตรลักษณ์ของสังขารทั้งปวง และนำไปสู่การก้าวพ้นสังสารวัฏหรือความหลุดพ้น “นิพพาน” ดังนั้น โลเกียปัญญาช่วยให้อยู่ในโลกได้อย่างรู้เท่าทัน ในขณะที่โลกุตตรปัญญาชี้ทางออกจากทุกข์ที่ผูกพันอยู่กับโลก (ลักษณะวัต ปาละรัตน์, 2537: 77)

สรุปแนวคิดแบบพุทธปรัชญาเถรวาทยึดมั่นในศักยภาพโดยธรรมชาติของมนุษย์ ในการรับรู้และเข้าใจความจริงผ่านสมองอันซับซ้อน ซึ่งเป็นพื้นฐานของปัญญาสามารถจำแนกปัญญาเป็น 2 ระดับ ได้แก่ “โลเกียปัญญา” ความรู้ทางโลก ที่ช่วยในการดำรงชีวิตและปฏิสัมพันธ์ในสังคมและ “โลกุตตรปัญญา” ความรู้เหนือโลก ซึ่งนำไปสู่การเข้าถึงความจริงสูงสุด “ไตรลักษณ์” หมายถึงการมีปกติเห็นกุศลธรรมโดยวิเศษ (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2554. พุ. อป. อ, 1: 132: 244) และการหลุดพ้นจากทุกข์ “นิพพาน” เป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาศักยภาพตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทที่ไม่ใช่แค่การเรียนรู้เพื่อ

ตนเอง แต่ยักรวมถึงการใช้ศักยภาพทางปัญญาที่มีอยู่ในมนุษย์แต่ละคนเพื่อเกื้อกูลผู้อื่นให้เข้าถึงกระบวนการเรียนรู้และเข้าใจสังคม นำไปสู่การสร้างสังคมที่ตั้งอยู่บนความเข้าใจและสันติภาพอย่างยั่งยืน

การพึ่งตนแบบพุทธปรัชญาเถรวาท

ในทางพุทธปรัชญาเถรวาทยืนยันว่า การพัฒนามนุษย์เป็นผลจากความเพียรพยายามของมนุษย์เอง มิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นจากพระเจ้าเป็นเจ้าหรืออำนาจเหนือธรรมชาติ พระพุทธองค์ทรงเป็นบรมครูผู้ประเสริฐ ผู้ทรงชี้แนวทางสู่การพัฒนา ทั้งแก่มนุษย์และแม้แต่เทพเจ้าที่ผู้คนนับถือ ดังนั้น พุทธศาสนาจึงถือเป็นศาสนาของมนุษย์ โดยมนุษย์และเพื่อนมนุษย์ ขณะเดียวกันยังเป็นแนวทางพัฒนาเป็นระบบที่มุ่งพัฒนาวิถีชีวิตของมนุษย์ในทุกมิติ ทั้งระดับส่วนตัวและสังคมไม่ได้จำกัดเพียงสัจยชาติญาณเพื่อการอยู่ร่วมกันหรือที่มักนิยมเรียกว่า “สัตรว์สังคม” หรือเพียงการแสวงหาและใช้อำนาจทางการเมือง “สัตรว์การเมือง” และมีใช้เพียงเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ “สัตรว์เศรษฐกิจ” แต่พุทธปรัชญาเห็นวามมนุษย์คือ “เวไนยสัตว์” ผู้มีศักยภาพพิเศษที่พร้อมจะรับการนำพาอย่างถูกต้องเพื่อพัฒนาไปสู่ความสุขทั้งประโยชน์ส่วนตนและประโยชน์ส่วนรวมและสูงสุดคือความสันทุกข์ แนวทางนี้จะเกิดขึ้นได้ผ่านกระบวนการวัฒนธรรมและการศึกษาอบรมที่เหมาะสม ภายใต้หลักการและวิธีการที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้อย่างสมบูรณ์บริสุทธิสอดคล้องตามเหตุปัจจัยและผลสำเร็จย่อมจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมนุษย์ปฏิบัติด้วยความเพียรที่ถูกต้องเพียงพอ เพราะในที่สุดความรับผิดชอบต่อการพัฒนาทั้งหมดอยู่ที่ตัวบุคคลหรือตัวมนุษย์เอง ไม่ได้อยู่ที่อำนาจภายนอก (สิทธิ บุตรอินทร์, 2559: 234) ตั้งอยู่บนความเข้าใจความเป็นไปตามเหตุปัจจัยตามหลัก “ปฏิจจสมุปบาท” แล้วดำเนินชีวิตไปอย่างสอดคล้องกับความจริง เพื่อให้เกิดผลดีแก่มนุษย์และสรรพสัตว์มากที่สุด นี่คือนิยามที่ถูกต้องแท้จริง เพราะไม่ฝืนความจริง แต่ทำงานร่วมกับความจริงเมื่อกฎธรรมชาติ เช่น ความไม่เที่ยง กรรมทำงานตามเหตุปัจจัยความสัมพันธ์กายและจิต เป็นจริงโดยอิสระจากเจตนาผลที่จะเกิดขึ้นกับเราต่อการกระทำบางสิ่งย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัย (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2562: 152) เช่น หากต้องการเป็นแพทย์ เราต้องเริ่มสร้างเหตุที่ดีของความแพทย์ไว้ เมื่อเราเข้าใจความจริงของคนที่เป็นแพทย์ว่าเป็นคนที่มีความรู้ความสามารถในการวินิจฉัยรักษาโรค เหตุของการที่แพทย์สามารถวินิจฉัยรักษาโรคได้ก็เพราะความพากเพียรในการศึกษาค้นคว้าวิชาความรู้ต่าง ๆ ดังนั้น การสร้างเหตุของการเป็นแพทย์ก็คือการเริ่มลงมือค้นคว้าหาความรู้ในวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการรักษาผู้ป่วย นี่คือนิยามของการพึ่งตนในแบบพุทธเถรวาทที่ตรงกับพุทธพจน์ว่า “อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ โโก หิ นาโถ ปะโร สียา” (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539. ขุ.ธ, 25: 189: 29) แปลว่า “ตนแลเป็นที่พึ่งของตน คนอื่นใครเล่าจะเป็นที่พึ่งได้” แต่ตนที่วันนี้ต้องเป็นคนที่ฝึกฝนตัวเองดีแล้ว ไม่ใช่ตัวตนถาวรและไม่มีใครทำแทนใครได้ มีจุดมุ่งหมายสูงสุดคือ “นิพพาน” การเข้าถึงนิพพานไม่ใช่การไปสู่สถานที่ใดที่หนึ่ง แต่หากนำมา

เปรียบเทียบกับ การดำเนินชีวิตประจำวันก็คือ การดับสิ้นซึ่งเหตุแห่งทุกข์ เช่น ความไม่รู้ถึงสาเหตุของ ปัญหาที่แท้จริงและความทะยานอยากได้อยากมีที่เป็นต้นเหตุของการแก่งแย่งชิงดี หรือแม้แต่การ เปรียบเทียบที่เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความทุกข์ใจ โดยเฉพาะในยุคปัจจุบันบนโซเชียลมีเดียที่มัก พบเห็นชีวิตแต่ด้านที่สวยงามของผู้อื่น จนอาจเป็นสาเหตุทำให้บางคนรู้สึกท้อชีวิตของตัวเองด้อยกว่าคน อื่น จนเกิดความเครียดและวิตกกังวลได้ สิ่งเหล่านี้เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์และไม่ใช้การพัฒนา ศักยภาพในแบบพุทธปรัชญาเถรวาท

สรุปแนวความคิดที่ตนเองในทางพุทธปรัชญาเถรวาทตั้งอยู่บนหลักปฏิจาสมุปบาท คือการ เข้าใจความเป็นไปตามเหตุปัจจัย มนุษย์ต้องรับผิดชอบต่อการกระทำและการพัฒนาของตนเอง ด้วยความเพียรที่ถูกต้องและสอดคล้องกับธรรมชาติ การจะบรรลุเป้าหมาย เช่น การเป็นแพทย์ ก็ต้อง สร้างเหตุที่เหมาะสมด้วยความพากเพียรในการศึกษาค้นคว้า ความเข้าใจนี้สอดคล้องกับพุทธพจน์ที่ว่า “อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ โภ หิ นาโถ ปะโร สียา” (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539. ขุ.ธ , 25: 189: 29) แปลว่า “ตนแลเป็นที่พึ่งของตน คนอื่นใครเล่าจะเป็นที่พึ่งได้” ซึ่งหมายถึงการที่บุคคล ต้องฝึกฝนตนเองเพื่อนำไปสู่การพัฒนาศักยภาพในแบบพุทธปรัชญาเถรวาท

บทสรุป

พุทธปรัชญาเถรวาทนำเสนอภาพรวมของธรรมชาติมนุษย์ที่ลึกซึ้งและเป็นเอกลักษณ์ โดยมองว่ามนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีจิตและเจตนา สามารถก่อกรรมและรับผลกรรมได้ ซึ่งทำให้โลกนี้เป็น โลกแห่งกรรมที่ถูกสร้างขึ้นจากการกระทำที่มีเจตนาของมนุษย์เอง ต่างจากสิ่งไม่มีชีวิตและพืชที่ไร้จิต และเจตนา แนวคิดสำคัญคือ อนัตตา ความไม่มีตัวตนถาวรและปฏิจาสมุปบาท หลักเหตุปัจจัยที่อธิบาย ว่ามนุษย์เป็นเพียงกระบวนการที่แปรปรวนและปราศจากแก่นสารที่คงที่ ไม่ใช่ตัวตนที่ดำรงอยู่ตลอดไป ศักยภาพในการพัฒนาตนเองและการพึ่งตนเอง พุทธปรัชญาเถรวาทยึดมั่นในศักยภาพโดยธรรมชาติของ มนุษย์ในการรับรู้และเข้าใจความจริงผ่านสมองอันซับซ้อน ซึ่งเป็นพื้นฐานของปัญญาและเป้าหมายสูงสุด ของการพัฒนาตนตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทจึงไม่ใช่เพียงการเรียนรู้เพื่อตนเอง แต่ยังรวมถึงการใช้ ศักยภาพทางปัญญาที่มีอยู่ในมนุษย์แต่ละคนเพื่อเกื้อกูลผู้อื่นให้เข้าถึงกระบวนการเรียนรู้และเข้าใจ สัจธรรม อันจะนำไปสู่การสร้างสังคมที่ตั้งอยู่บนความเข้าใจและสันติภาพอย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

กิตติพันธ์ บัวเขียว. พลพิพัฒน์ สิงหวรชัย. วิวรรจน์ เชื้อจิตร. ศุภกร รัตนวงษ์. วัชวุฒิ บุญลอย. (2565).

ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงในศตวรรษที่ 21ของผู้บริหารสถานศึกษา. วารสารวิชาการ

มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม, 13(2), 79-97.

ประเวศ วะสี. (2547). *ธรรมชาติของสรรพสิ่งการเข้าถึงความจริงทั้งหมด*. มูลนิธิสำนึกรักบ้านเกิด.
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. สำนักพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2554). *อรรถกถา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*.
สำนักพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ลักษณะวัต ปาละรัตน์. (2537). *ทฤษฎีความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาท*. สำนักพิมพ์ คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

วัชร งามจิตรเจริญ. (2556). *พุทธศาสนาเถรวาท* (พิมพ์ครั้งที่ 3). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
ศรีคำ บัวโรย. (2559). *ศาสนศึกษา*. โอ.เอส. พริ้นติ้ง เฮาส์.

สมภาร พรหมทา. (2545). *มนุษย์กับการแสวงหาความจริงและความหมายของชีวิต* (พิมพ์ครั้งที่ 2).
สยาม.

สิทธิ บุตรอินทร์. (2559). *ปรัชญานิพนธ์*. สยาม.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2562). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย* (พิมพ์ครั้งที่ 52).
ผลิธิมม์.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. (2545). *ปรัชญาอินเดียร่วมสมัย* (พิมพ์ครั้งที่ 3). สหมิตรพริ้นติ้ง.

Darwin, C. (1988). *The origin of species and the descent of man*. The modern
library.